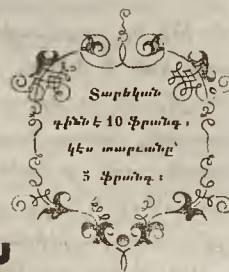

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 15.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ

Միտքանկալ
նստնակաց գերիները :

Իմակուան ժամանակս ընդհանուր խօսակցութեան նիւթերէն մէկն եղած է, Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ Նահանգաց պատերազմը, որուն կատարածէն կախուած է նոյն կողմանց ապագայ վիճակը: Եւ թէպէտ մարդ չհաւանի ոմանց կարծիքին՝ որոնք նոյն պատերազմին յաջողութենէն կամ չաջողութենէն յառաջ դալու հետեւութիւնները չափազանց կերպով կը մեծցնեն, մինչեւ կ'ըսեն թէ բովանդակ մարդկութեան վրայ պէտք է որ ազդեցութիւն ունենայ, բայց եւ այնպէս պէտք է որ տեսնէ թէ շատերուն համարածին պէս ալ բոլորովին աննշան դէպք մը չէ. ուստի եւ աւելորդ չ'ըլլար անոր վրայ մանրամասն տեղեկութիւն ունենալը: Եւ նոյն իսկ խնդիրն ալ ըստ ինքեան կնճռեալ ու ծանրակշիւ եւ ըստ հետեւորդի հետաքրքրական է:

Աս Ամերիկեան պատերազմը՝ հասարակօրէն իբրեւ պարզ ուսմակպետական ձեռնարկութիւն մը կը նկարագրուի, որուն վախճանն ըլլայ՝ Գաշնակցութեան ամէն նահանգներուն մէջ քաղաքային իրաւանց հաւասարութիւն խօթել, ամէն անձի հաւասար ազատութիւն տալ, եւ ստացուածոց կողմանէ ու մարդկային ընկերութեան մէջ պատուական համարուած իրերուն նկատմամբ հաւասար մասնակցութիւն հաստատել: Բայց ասիկայ զանազանութեան կարօտութիւն ունի: Ստղծ է՝ Միաբանեալ Նահանգներուն շատերն աւելի ուսմակպետական սկզբանց կը հետեւին, եւ աս սկիզբն իրենց մէջ հետզհետէ աւելի ընդհանրանալու եւ զօրանալու վրայ է, սակայն ուրիշ տիրող սկիզբ մ'ալ կայ, որուն վրայ թէեւ քիչ անգամ կը խօսուի, բայց նոյնպէս իրական ու աչքի զարնող է. այսինքն է տիրապետելու սկիզբը: Նոյն Միաբանեալ

Նահանգներուն ուսմակպետական ըլլալուն վրայ տարակոյս չկայ. բայց ան նահանգներուն հարաւայինները՝ թէպէտ սահմանադրութիւննին ուսմակպետական սկզբունքներով լեցուն է, բայց իրենք՝ ըստ պիտու նշանակութեան բառին՝ ուսմակպետական կոչուելու իրաւունք չունին, այլ եւ աղնուպետական ու սաստիկ խիստ աղնուպետական: Իրենց մէջ ստացուածքի իրաւունքը, ինչպէս նաեւ օրէնքներէն շնորհուած ուրիշ ամէն իրաւունքներն ու առանձնաշնորհութիւնները, միայն քանի մը ընտանեաց ու անոնց յաջորդներուն վրայ ամփոփուած են. իսկ մնացեալ ժողովուրդը՝ չէ թէ միայն ամէն քաղաքական ու ընկերական արտօնութիւններէ զուրկ է, այլ տիրող մասը զինքը խիստ հպատակութեան, ծառայութեան ու գերութեան մէջ կը բռնէ: Արտօնացեալ դասին ամէն մէկ անձն իրաւունք ունի՝ իր հարստութեան համաձայն՝ անթիւ անհամար մարդիկներ գնելու, իրեն ստացուած ընելու, եւ օրէնքը զինքը միշտ անոնց վրայ իբրեւ բացարձակ տէր կը ծանչնայ:

Այսպէսով նոյն հարաւային Նահանգաց բնակիչները երկու կարգի կը բաժնուին, այսինքն՝ Ազատ մարդիկներու եւ Գերիներու: Ազատներն ամէն կողմանէ իրարու հաւասար ըլլալով, կրնայ ըլլալ որ գերիներու բազմութեան տէր եղողը՝ մեծ նախանձաւորութեամբ ու հաստատութեամբ ազատութեան ու հաւասարութեան պաշտպան ելլէ: Բայց նոյն ազատութիւնն ու հաւասարութիւնը որոնք համար է. միայն իր արտօնացեալ դասին կամ իրեն պէս ազատ եղողներուն համար: Իսկ անդին արտօնացեալ չեղող դասին կամ գերիներուն մշտապէս գերութիւնը՝ բնութեան օրինաց պէս անփոփոխական բան մը համարուած է: Ասկէ աւասիկ, այսինքն աղնուպետական ու ուսմակպետական սկզբանց իրարու հետ խառնուած ըլլալէն, փրթած է Ամերիկայի հիմնկուան պատերազմը: Որչափ որ մինչեւ հիմայ ուսմակպետական կողմնակցութեան անդամները, իրենց սկզբանց խաղաղ եւ ըստ արտաքին կերպարանաց հսկայաքայլ յառաջդիմութիւնը տեսնելով, նոյն սկզբանց դործադրութիւնը յաջողցուցած կը համարէին, այնչափ ալ զարմացմամբ տեսնուեցաւ որ աս յառաջդի-

մութիւնը շատ չափաւորեալ, ժամանակաւոր ու երկբայական է եղեր: Վասն զի վերջապէս Ռաւմկապետութիւնն ու Տիրապետութիւնը դիմացէ դիմաց ճակատած, յուսահատական ու կատաղի պատերազմ մը սկսան, որն որ իրենց բոլոր երկիրը յաւեր եւ յապականութիւն կը դարձնէ, եւ բովանդակ աշխարհքին մտադրութիւնն իրեն գրաւած է: Բուն խնդրոյն աւելի լուսաւորութիւն տալու համար, պատշաճ կը սեպենք իսկզբանէ մինչեւ հիմայ, Ամերիկայի գերեաց վրայ տեղեկութիւն մը տալ:

Ա. Գերութեան սկզբնաւորութիւնը:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ Նահանգաց մէջ գերեաց գործածութիւնը առաջին անգամ 1620ին սկսաւ: Նոյն տարին Հոլանտական Նաւ մը ճէմդըն քաղաքին առաջին անգղիացի գաղթականներուն քսան Սեւամորթ ծախեց: Աս գաղթականութիւնը 1607ին հիմնուած էր Լոնտոնի ընկերութեան մը ձեռքով՝ Վիրգինիայի ճէմդ գետին քովը: Անգղիայի Յակոբ Ա. թագաւորը նոյն ընկերութեան հրաման տուած էր յիշեալ երկիրը շէնցընելու. եւ ընկերութիւնը սկսաւ աւելի վաճառականութեան ու մշակութեան ետեւէ ըլլալ: Ամէն մէկ գաղթական տասը սղեւինով 100 արտավար երկիր կ'առնուր. եւ եթէ նոյնը մշակելու ըլլար, դարձեալ նոյնչափ մ'ալ կ'ընդունէր: Նոյնպէս դրսի երկիրներէն եկողներուն 100 արտավար երկիր կը բաժնուէր. իսկ ով որ իր ծախքովը շատ մը գաղթականներ բերելու ըլլար, ամէն մէկուն համար հարկւարական արտավար երկիր կ'ընդունէր: Ասկէ յորդորուելով՝ ամէն կողմանէ մարդիկ գունդագունդ հոն կը վազէին, որով գաղթականները քիչ ժամակուան մէջ սաստիկ բազմացան:

Բայց եկողներուն ինչ տեսակ մարդ ըլլալուն ամենեւին միտ չգրուեցաւ: Ասոնք, կ'ըսէ, Սմիթ Նաւապետը՝ որն որ քանի մը տարի նոյն գաղթականութեան կառավարն եղած է, մեծաւ մասամբ անգործ ու ծոյլ մարդիկներ էին, որոնք իրենց կենաց մէջ գործել ինչ ըսել է, չէին գիտեր: Տասը աղէկ գործավար մէկ օրուան մէջ աւելի գործք կրնային գործել, քան թէ ասոնցմէ տասը հոգի մէկ շաբաթուան մէջ: Սմիթ զիրենք ծեծով ու բռնութեամբ գործելու կը ստիպէր: Թէպէտ մէկ օրուան աշխատութիւնն նին՝ իրենց մէկ շաբաթուան պարէնը ճարելու բաւական էր, սակայն եւ այնպէս անոնց մեծ մասն աւելի յանձն կ'առնուր անօթութիւն կրել՝ քան թէ գործել: Սմիթին անկէ հեռանալէն ետքը՝ ուտելաց պակասութիւնն ան աստիճանի սաստիկացաւ, որ հասարակ մարդիկ քանի մ'օր յառաջ իրենց մեռուցած ու թաղած վայրերէն մը մարմինը գերեզմանէն հանելով կերան: Վերջապէս իրենց մեծ մասն աս խեղճութեան չկրնալով դիմանալ, սկսաւ ծովահենութիւն ընել. մնացածներն ալ ցրուելու վրայ էին, մէկ մ'ալ Անգղիայէն իրենց օգնութիւն եկաւ: Սիր

Թովմաս Ֆէյլ Նաւապետը 300 գաղթական եւ ուտելիք բերաւ: Ասկից զատ՝ հետն օրինաց դիրք մ'ալ բերած էր, որն որ անմիջապէս հրատարակուեցաւ, եւ որուն համեմատ՝ գործել չուզողին պատիժը մահ էր: Աս օրինաց աղբեցութեամբ քիչ ժամանակուան մէջ գաղթականութիւնը նորէն հոգի առաւ, կենդանացաւ. միայն նոր գաղթականք չէին գար: Ուստի Լոնտոնի ընկերութիւնը կառավարութեան աղերսագիր մը տալով, խնդրեց որ իրեն խել մը չարագործներ ու պատժապարտներ տայ, Վիրգինիա խրկելու համար, որուն սիրով հաւանեցաւ թագաւորը: Հետեւեալ տարին ճէմդըն փոխադրուեցան, Պրայտուէրի ու Նիուէգի բանտերուն չարագործները, որոնք բաւական բազմաթիւ եղած կ'երեւան. վասն զի 1683ին տրուած տեղեկութեանց համաձայն՝ ասոնք գաղթականաց կէսը կը կազմէին: Վիրգինիա՝ որն որ նոր էլտորատոյ (Ոսկենահանգ) մը կը համարուէր, զարհուրանաց երկիր մը դարձած էր, որմէ նոյն իսկ չարագործները կը սարսափէին: Սմիթ կը հաստատէ որ շատ պատժապարտներ, որոնց Վիրգինիա երթալու եւ կախաղան հանուելու մէջ ընտրութիւն ընելն ազատ թող կը տրուէր, ետքինը կ'ընտրէին:

Գաղթականութիւնն աս խեղճ վիճակին մէջ կը գտնուէր, երբ որ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, 1620ին առաջին անգամ Սեւամորթ գերիներու խումբ մը ճէմդընի վաճառանոցն երեւցաւ: Գաղթականութեան նոյն ատեն գտնուած վիճակը՝ գերեաց մուտք գտնելուն շատ նպաստաւոր եղաւ: Վիրգինիայէն սկսեալ՝ բոլոր մէկալ հարաւային գաւառներուն մէջ գերեաց գործածութիւնը մեծ ընդունելութիւն գտաւ. վասն զի ամէն կողմ նոյն հարկաւորութիւնը կը տեսնուէր: Մէրիլէնա, Հիւսիսային ու Հարաւային Կարոլինա, ծոյլ գաղթականներ հաստատուած էին. ուստի իրենց կենաց պահպանութեան համար՝ գերեաց գործելն անհրաժեշտ հարկաւոր կը սեպուէր: Միայն Գէորգիա ի սկզբան բացառութիւն ուղեց ընել, վախճալով որ երկրին մէջէն ճերմակները պակսելով, Սեւերը չտիրեն, ու անկէ ետքը երկիրը խռովութեանց ու մատնութեանց ասպարէզ չըլլայ: Բայց վրան շատ չանցաւ, գերեաց գործածութիւնը հոն ալ թոյլ տրուեցաւ:

Թէպէտ նոյն ժամանակները՝ հարաւային ու հիւսիսային գաւառներուն մէջ գերեաց նկատմամբ դեռ հակառակութիւն չկար. բայց ան ատենէն ասոր փոքր մէկ հետքը կը նշմարուի: Յակոբ Ա. թագաւորը երկու հրովարտակով Լոնտոնի ընկերութեան հրաման տուաւ որ Ամերիկայի մէջ, մէկ հիւսիսային ու մէկ հարաւային գաղթականութիւն հաստատէ: Առաջին իր կենդրոնը Փլիմութ պիտ'որ հաստատէր ու 40—45 լայնութեան աստիճաններուն տակ գտնուած երկիրները պիտի տարածուէր. իսկ երկրորդը՝ որն որ Վիրգինիան ընկերութիւն կոչուեցաւ, 34—39 լայնութեան աստիճաններուն տակ գտնուող երկիրները պիտի շէնցընէր: Վիրգինիան ընկերութեան առաջին անգամ

գաղթականներ խաւրբէն վեց ամիս ետքը, Փիլիմթի ընկերութիւնն ալ իր առաջին գաղթականները խաւրեց, որոնք քէնսիպէք գետին ծովը թափած տեղը ցամաք ելան, ու հոն Ս. Գեորգ ամրոցը շինեցին: Բայց արտաքոյ կարգի սաստիկ ու խիստ երկայն ձմերուան եւ ուրիշ զանազան դժբախտ արկածներու պատճառաւ, գաղթականութիւնը յաջող ելք մը չունեցաւ. գաղթականներուն մեծ մասը գարնան նորէն Անգղիա դարձաւ: Անկէ ետեւ ալ նոյն գաղթականութիւնն առանձնականաց ձեռքը մնաց: Սմիթ նաւապետը՝ որն որ չէմզղընի գաղթականութեան նկատմամբ շատ անուանի եղած էր, նոր գաղթականութիւն մը հաստատելու դիտաւորութեամբ, Փէննըպս-գըդ-Պէյի ու Գէք Գըտի մէջի ծովեղջերները պտըտեցաւ, ու Անգղիայի թագաւորէն առած առանձին հրովարտակով մը հոն հոր Անգղիա անուամբ գաղթականութիւն մը հաստատեց:

Ասով Ամերիկայի մէջ Անգղիացւոց ունեցած բովանդակ երկիրները նորէն երկու մաս բաժնուեցան, հոր Անգղիա ու Վերգինիա. որն որ գրեթէ հիմակուան գերի չունեցող ու գերի ունեցող երկիրներուն սահմանը կը կազմէ: Ստոյգ է՝ հոր Անգղիայի մէջ ալ գերեաց գործածութիւնը մտաւ, բայց սակայն ետքէն վերցուեցաւ, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք: Նոյն գերութեան հոն սկսելուն ժամանակը ճիշդ որոշելը դժուարին է. եւ թէպէտ գաղթականութեան հաստատուելուն եւ գերեաց համար տրուած օրէնքներուն ժամանակին իրարու ունեցած համեմատութենէն՝ կ'երեւայ որ շատ կանուխ սկսած ըլլայ, բայց Վերգինիայի պէս տարածուած ու հասարակ եղած չէր:

Նոյն ժամանակները գերեաց նոր կարգ մ'ալ ելաւ, որն որ աւելի հիւսիսային գաղթականութեանց մէջ կը գործածուէր: Ասոնք ինքնակամ ծառայք կամ Փրկանաւորք (Intended-servants, Redemptioners) կը կոչուէին: Աս անուամբ կ'իմացուէին ան մարդիկ՝ որոնք իրենք զիրենք երրորդի մը իշխանութեան տակ կը ձգէին, անոր ծախքովը զանազան տեղեր խրկուելու եւ ազատակամ ծառայութիւն ընելու պարտաւորութեամբ: Անգղիա մասնաւոր աս տեսակ վաճառակուներ կային, որոնք հոնտեղէն ճերմակ ծառաներ կը գնէին, ու գաղթականութիւնները խրկելով՝ կը ծախէին: Աս վաճառականութիւնը մինչեւ ութնետասներորդ դարուն մէջերը կար: Իսկզբան ասոնք ալ գերիներէն մեծ տարբերութիւն մը չունէին. բայց ետքէն զանազան ազատութիւններ ընդունեցան: Ծառայելու ժամանակին եօթը տարւան ամիսիւնեցաւ, որմէ ետքը ազատ թող կը տրուէին ու կրնային ստացուածքի տէր ըլլալ: Բայց ընդհանրապէս միշտ աղքատ մնացին, եւ մինչեւ յեղափոխութեան ժամանակը ստորին ժողովրդեան մէկ մասը կը կազմէին:

Պէտք չարդարանալ:

ԱՆԵՐԿԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հերիք:

(ԱԵՐԸ):

Ինչպէս վերն ըսինք, մինչեւ հոս յառաջ բերուած լեռները կամ կազմութիւնները՝ առաջին շրջանէն զատ՝ ջրային զօրութեամբ ձեւացած են, եւ ընդհանուր առումով կ'ըսուին Նեպոնեան վերին, որոնց ընդհանուր նշանն աս է՝ որ խաւ խաւ են ու գործարանաւոր մարմիններու մնացորդ ունին: Իսկ առաջին շրջանին նիւթերը կամ լեռները կ'ըսուին Պրոպոնեան կապոնիւն, այսինքն՝ Ընդերկրեայ կրակին սկզբնական հանգարտ գործողութեամբ գոյաւորած: Բայց ասոնցմէ զատ՝ երեւելի լեռանց կարգ մ'ալ կայ, որոնց սկիզբը թէպէտ նմանապէս երկրի ներքին կրակէն է, սակայն անոր բռնի եւ ուժգին զօրութեամբ վեր բորտկալովը՝ ասոնք ալ կ'անուանուին Հրաբխային կամ Հեփեոպեան կապոնիւն. իսկ աս տեսակ լեռները կ'ըսուին Հրաբուխ, Հրաշուռ, Հեփեոպեան վերին, որոնք Նեպոնեան կազմութեանց պէս ոչ կարգաւորեալ խաւեր, ոչ ալ գործարանաւոր մարմիններու քարացեալ մնացորդ ունին:

Հրաբուխ լեռները հասարակօրէն կոնաձեւ կամ պիստակաձեւ են, եւ իրենց վերի ծայրը բաժակաձեւ կամ ձագարաձեւ բերան ունի, որ խառնարան կ'ըսուի. բայց շատ անգամ հրաբխի մը վերի խառնարանէն զատ կամ անոր գոյուէլէն ետքը՝ կողերուն վրայ պլլեալ տեղեր նոյնպիսի բերաններ կը բացուին, եւ հրաբխին կոնաձեւ երեւոյթն ալ քիչ կամ շատ կը փոխեն: Հրաբուխները թէպէտ բուն հողազնդիս կենդանական վառարանին շնչահանները կամ ծխաններն են, սակայն աս ալ ստոյգ է՝ որ իրենց աղբեցութիւնը սաստկացնելու կ'օգնէ նաեւ ջուրը. գէթ մինչեւ հիմակ եղած գննութիւններէն կը տեսնենք որ հրաբուխները միշտ ծովու մօտ են, իսկ ցամաք երկրին ներքին կողմերը միայն մասրած հրաբուխներուն նշմարանքը կայ:

Հրաբուխներուն բռնիկին ու դուրս նիւթ տալը կ'ըսուի Հրաշնութիւն, Ժայթքում: Շատ անգամ ասոնք երկայն ատեն իրենց հրաբխային զօրութեան ուրիշ նշան չեն ցուցնէր, բայց եթէ կողմնական խառնարաններէն դուրս շոգի, ծուխ ու բոց փչելով, ու նաեւ երկրի տակ որոտական բոմբիւն մը հանելով. սակայն երբ որ ներքին բոմբիւնն ու երկրաշարժը վերջին աստիճանի կը սաստկանայ, երկրիս մէջ եռացեալ նիւթերը հասարակօրէն դուրս կը բորտկան: Ան ատեն հրաբուխ լեռն անգագար կը ստանի, թանձր գոլորշիք, ծուխ ու հրեղէն սիւներ կ'երեւան, մէյ մը սաստիկ միմիկ անձրեւ կուգայ, մէյ մը խոշոր քարեր մզոններով հեռու կը նետուին, երբեմն ալ հրաբխին բերնէն ջրի հեղեղներ կը պարպուին: Ասիկց ետքը կը սկսի լեռն ի վար գետօրէն վաղել զանազան նիւթերէ բաղադրուած հեղուկ հրային զանգուած մը, որ Նաւա կ'ըսուի. ասիկա թէպէտ կամայ, բայց անդիմադրելի ուժով կը յառաջանայ, իր ընթացքին մէջ կամ մինչեւ ծով կ'երթայ ու հոն ահագին խոխոջով կը թափի, եւ կամ կը սառի կը մնայ:

լաւան շատ հեղ մէկ քանի մըն հեռու կը ծաւալի, առջեւն հանդիպածը կը լափէ կը տողորէ, եւ մանաւանդ գիշերը բոլորովին բոցազոյն ու իբր թէ հրեղէն գետ մը կ'երեւայ: Երբեմն ամիսներ անցնելէն ետքը՝ հազիւ քիչ մը կը պաղի: Ասիկայ կատարեալ սառելու եւ պնդանալու որ ըլլայ, պարունակած նիւթերուն համաձայն՝ կերպ կերպ եւ հասարակօրէն սեւ քարեր կը գոյսնան, իսկ փշրած ու հող դարձած լաւան շատ անգամ խիստ բերրի կ'ըլլայ: Ղաւային երեսի փրփուրը քարանայ նէ, կու տայ շեշաքար կամ Մնկաքար:

Հրաշնութեան անանջատ ընկերն է Երկրաշարժը կամ Սառնութիւնը, որն որ երեք տեսակ երերում ունի, այսինքն՝ մէյ մը գետինը շիւղ շիտակ կամ ուղղորդ շարժմամբ գէպ ի վեր կը մղուի ու նոյն շիտկութեամբ վար կ'իջնայ, երկրորդ՝ գետինը մէկ կողմանէ մինչեւ մէկայ կողմը կոհակածեւ շարժմամբ կը սասանի, եւ երրորդ՝ ուղղորդ եւ կոհակածեւ շարժմանը մէկտեղ կը պատահին, որով շրջէն կամ պտուտական սառնութիւն մը կ'ըլլայ. վերջին երկուքը ամենէն սոսկալիներն են: Թէ հրաշնութեան եւ թէ գետնաշարժին բուն պատճառը կը համարուի երկրի ներքին ջերմութիւնը կամ կենդանական հուրը:

Հրաբուխներն ու գետնաշարժներն իրենց պատճառած դանաղան աւերներէն զատ՝ լերանց նկատմամբ ալ երեք գլխաւոր ազդեցութիւն ունին: Ա. Երկրի մէջ հալած ու վառած ամբաւ նիւթը բուն զօրութեամբ գէպ ի վեր մղուելով՝ շատ անգամ գետնին շիտակ ու անլեւ երեսը կ'ուռեցընէ ու կ'առնէ սաստիկ վեր կը բարձրացընէ, որով շատ լեռներ կը գոյսնան, ասոնց վերի ծայրը խառնարան մ'ալ բացուելով՝ կ'ըլլան հրաբուխ լեռ. իսկ իրենց մէջի հալած ահագին զանգուածը սառելով ու խտանալով՝ տեսակ տեսակ ժայռեր ու խիստ քարեր կը ձեւանան, ինչպէս խայտակոճ (Porphyre, «օմֆի մերմեր»), սեւակոճ, (Basalte, «էյաֆ մերմեր»), ալաստոյ քար (trachyte) եւ այլն: — Բ. Հրաբխային նիւթերը բռնկելով դուրս բորակալու ատեն՝ ջրային զօրութեամբ ու կանոնաւոր խաւերով արդէն շինուած լեռներուն մէջ շատ հեղ կը մտնեն, ու վարէն վեր մղուելով՝ անոնց հարթ շարքերը կ'աւրեն, իրարու կը խառնեն, եւ կամ անոնց մէջ ծամբաներ ու ծակեր բանալով՝ գէպ ի վեր կը քալեն, ասոնք են լերանց Երակները, որոնց մէջ կամ տեսակ տեսակ քար կ'ըլլայ եւ կամ մետաղ: — Գ. Երկրաշարժը գետնին տակէն կոհակածեւ յառաջ երթալով՝ լերանց գօտիներուն արտաքին երեւոյթն ալ կոհակածեւ կ'ընէ, լերանց մէկուն գիւրը վեր վերցընելով, մէկաւրը չվերցընելով կամ վար իջեցընելով, որով լերանց գօտին շարունակելէ մը կ'ունենայ:

Հրաբուխները չէ թէ մինակ հրային նիւթ, հապա նաեւ գոլորչիք, տիղմ ու ջուր կը ժայթքեն, ինչպէս 1840ին Մասիան ալ բորակաց: Բոլոր երկրի վրայ 160 — 180 կենդանի հրաբուխ կը համարուի, որոնց մեծ մասը հարաւային Ամերիկայի, Ասիայի ու Աւստրալիայի մէջ է: Եւրոպայի երեւելի հրաբուխներն են Վեսուվ,

Ետնա ու Հեկլա: Իսկ մարած հրաբուխներն անհամար են. Հայաստանի հիւսիսային լեռնակողմն ալ ժամանակաւ առանկ հրաստաններուն մէկն էր:

Լերանց մէջի զարմանալի բաներուն մէկն ալ անխռոշներն են, որոնք Այն-կամ Այր կ'ըսուին: Ասոնք գլխաւորաբար կը գտնուին կրային լերանց մէջ, եւ կրաքարին լուծուելով կամ հրաբխային զօրութեամբ ուրիշ տեղ տարուելով ձեւացած են: Ասոնց շատերն այլեւայլ բաժիններ, խորին անդունդներ, լճեր եւ վտակներ ունին, որոնք տեղ տեղ ժամերով ծամբայ կ'ընեն: Ասոնց մէջ գրեթէ միշտ կայ շթաքար (stalactite, կաթելով սառած քար), գազաններու ոսկրանք, հովի հասնք, մանաւոր տաքութիւն կամ ցրտութիւն, սառոյց եւ այլն: Ասոնցմէ ոմանք շատ բնագործակ են ու ծայրերին գետ տեսնուած չէ: Ամենէն երեւելիները կը գտնուին, Թրիեստի մօտ (Ատելպերկ), Անտիպարոս կղզոյ վրայ, Անգլիայի Քասդրլէն, Քիրքաէլ տեղուանքն ու Հիւսիսային Ամերիկայի Քէնդուքքի նահանգին մէջ:

Երկրի մը համար լեռները մեծ մտադրութեան արժանի եւ օգտակար են: Նախ՝ երկրին բնական գեղեցկութիւն եւ մարդիկներուն ալ զուարճալի տեսիլ ու վեհ գաղափարներ կու տան, որով բնակչաց բնութեանը վրայ ալ ազդեցութիւն կ'ընեն. ուր գաշտաց միօրինակութիւնը ձանձրութիւն կը բերէ: Երկրորդ՝ մարդու հարկաւոր եղած աղիւ ու հասարակ մետաղներն ու հանքերը կը մատակարարեն: Երրորդ՝ օդը կը մաքրեն ու կը բարեխառնեն: Չորրորդ՝ լեռներն անտառախիտ որ ըլլան, աղէկ փայտ տալէն զատ՝ առատ ջուր ու գետ կը բխեն, որովհետեւ թէ գետնէն ելած, թէ երկինքէն տեղացած խոնաւութիւնները կ'առնեն, կը ժողվեն կը պահեն, ու հետզհետէ ջուր կը բաշխեն: Անոր համար անտառադէտները լերանց վրայի անտառները կտրելու մէջ շատ զգուշութիւն կ'ընեն. վասն զի եթէ մէկէն ի մէկ խիստ շատ կամ բոլորովին կտրեն, անտառին բնական կերպով պահած խոնաւութիւնը չորնալով, մէյ մ'ալ հոն ծառ բուսցընելը շատ գոյաւորին կամ անկարելի կ'ըլլայ. դարձեալ անձրեւ եկած ատեն՝ ջուրը բռնելու տեղ չըլլալով, անկարգ ուխտով լեռն ի վար կը վազէ ու մեծ վնասներ կ'ընէ, եւ շատ վազուն ջրերուն աղբիւրն ալ կը ցամաքի:

ՔԱՆԱՍԱՐԱՐԱՐԱՆ

Չանձրացողի պոյնտ:

() ր մը լրագրի մը համար հատուած մը գրելու դժգոհ էի, եւ խել մը ժամանակ մտածելէն ետեւ, մէկէն աշխոյժս բռնելով՝ մտայ խորհուրդները սկսայ թղթի վրայ անցընել: Հազիւ թէ մէկ երկու երեւ բան լմնցուցած էի, մէյ մ'ալ դուռս զարնուեցաւ, եւ մարդ մը ներս մտաւ, որուն հետ ծանօթացած էի՝ շաբաթ մը յառաջ ակմբի մը մէջ հետն երկայն խօսելու անխոհեմութիւնն ընելով: Ինք նոյն ժամանակ՝ առանց հրաւի-

րուելու՝ ինծի խոստացած էր որ անգամ մը այցելու-
թեան կու գայ:

Արդ աս ինքնահրաւեր Պարոնը ծիծաղ երեսով
ինծի մօտեցաւ, թօթուեց ձեռքս՝ զորն որ ես իրեն չէի
երկրնցըներ, եւ իմ թիկնաթու մը հրամցընելու մտա-
ծելէս յառաջ՝ ինք արդէն նստած էր:

Ասոր վրայ քիչ մը նեղացայ, բայց կը ջանայի որ
գոնէ արտաքուստ չցուցնեմ. ուստի ես նախ խօսա-
կցութեան սկիզբ ըրի: Արդգայի որ աշխոյժս կը մարեր,
եւ հետը բերած գաղափարները մաքիս մէջէն մէկիկ մէ-
կիկ աներեւոյթ կ'ըլլային: Արծեա թէ գրիչս ու
թղթերս զիս ետեւէս կը քաշէին: Նայի՜նք՝ կարելի է
հիմայ կ'երթայ, կ'ըսէի ինք իրենս. անտարակոյս խոհե-
մութիւն ունի, կը տեսնէ որ գործքիս արդեւք կ'ըլլայ:
Բայց ան չէի մտածեր թէ խիստ քիչ մարդիկ այն խո-
հեմութիւնը կ'ունենան: Իմ մարդս երթալու վրայ խօսք
չէր ընէր: Քսան ըսկէ անցնելէն ետքը՝ խօսակցութիւնը
զգալապէս նուաղեցաւ: Ես սկսայ յօրանջել. ան ալ նոյն
կերպով կը պատասխանէր:

Հաստ հանգիստ կը նստուի ձեր թիկնաթուին
վրայ, ըսաւ անկող հիւրս, հանձարեղ առած մը զրու-
ցելու պէս. եւ աթոռոցն մէջ աւելի եւս բնկղմեցաւ: Ա-
հով դուրով ինք իրենս կը հարցընէի որ արդեօք պիտի
քնանայ: Բայց քունը չտարաւ. սկսաւ մատուցներովը
խաղալ: Աւելի աղէկ կ'ըլլար թէ որ քունը տանէր, որով
գոնէ քիչ մը գործելու ժամանակ կ'ունենայի:

Նայէ, նայէ, ըսաւ մէկէնիմէկ. գլանիկ ունիք
եղեր, եւ ինծի չէք զրուցեր: Աս ըսելով, վառարանիս
վրայէն հաստ մ'առաւ, հանգարտութեամբ եւ ծան-
րութեամբ մը վառեց: Ես նոյն միջոցը գործածել ուղե-
լով, դէպ ի գրասեղանս դարձայ, թղթերս սկսայ շարժել:

Ի՞նչ կ'ընէիք, հարցուց մեր Պարոնը:

Ոչինչ բան մը, պատասխանեցի, փոքր ստիպողա-
կան հաստաւած մը կը գրէի, զորն որ լրագրի խմբագիր մը
ինծմէ աս առաւ խնդրեց:

Ասոր առանց անմիջապէս պատասխան տալու, աւ-
ելի եւս թիկնաթուին մէջն ընկղմեցաւ, եւ բերնէն
քանի մը ծխոյ ամպեր հանելէն ետքը, Յուսամ որ ձեզի
արդեւք չեմ ըլլար, ըսաւ. այնպէս չէ՞, բարեկամ:

Ես ըստ պատշաճի քաղաքավարական պատասխան
մը տուի, բայց այնպիսի կերպով մը, որմէ կրնար ներքին
զգածմունքս դուշակել. ասկից զատ՝ յայտնի եղանակաւ
ալ գրիչս դէպ ի երկայնութիւն՝ թղթերուս վրայ գրի:
Բայց ինք բան մը չտեսաւ:

Աս կերպով ձանձրացուցիչ հիւրս կէս ժամ մը
գլանիկը հանգարտութեամբ ծխեց, որ միջոցին՝ ըսած
խօսքերուն, հաղիւ միավանկ պատասխաններ կու տայի:
Երբ որ գլանիկը լմնցուց, ուրիշ մը հրամցուցի, ըսելով
թէ ճամբան գացած ատենը ծխելու համար է: Բայց ինք
գլանիկն առնելով, Հնորհակալ եմ, ըսաւ. որովհետեւ
ձեզի արդեւք չեմ ըլլար, քիչ մը ժամանակ ալ կը
մնամ: Ժամը երեքին՝ մօտ տեղերը բարեկամի մը հետ
պիտի տեսնուիմ. հիմայ դեռ երկուք ու կէսն է:

Հաստ աղէկ, ըսի բարձրաձայն. իսկ ցած ձայնիւ
վրան աւելցուցի թէ Ընդհակառակն, մեծապէս արգելք
կ'ըլլաք ինծի:

Անկէ ետքը սկսաւ առջի իրիկուն տեսած թէա-
տրոնին մանրամասն ստորագրութիւնն ընել, զորն որ ես
արտաքուստ հաճութեամբ մտիկ ընել կը ձեւացընէի,
բայց ներքուստ աշխարհքիս ամէն թատրոնըրը սա-
տանաներուն կը խաւրէի: Իսկ ինք պատմածն այն-
չափ կը հաւնէր, որ ժամանակն ալ՝ այցելութիւնն ալ
մոռցաւ: Ես թէպէտ կ'իմանայի որ ատենը կ'անցնէր,
բայց ի՞նչպէս յիշեցընէի: Վերջապէս երբ որ թէատրոնին
ստորագրութիւնը լմնցուց, ոսք ելաւ, ժամացոյցը հա-
նեց, եւ ապշած մնաց: Ա՛հ, դռչեց, երեքը քառորդ է
անցեր. բարեկամս ձգած գացած պիտ'որ ըլլայ, ա՛լ հի-
մայ իրեն երթալս պարապ է:

Ես ալ իրեն սրտանց ցաւակից կ'ըլլայի: Վայր-
կեան մ'ալ նստեցէք, ըսի, տեսնելով որ առանց իմ
ըսելուս ալ նստելու կը պատրաստուի: Լաւ, ըսաւ, ժա-
մը չորսին ուրիշ մէկու մը այցելութեան պիտ'որ երթամ,
տունս սպասելուս, հոս ձեր քովը կը մնամ:

Անամօթը նորէն նստեցաւ. սկսաւ քաղաքական
դէպքերու վրայ շաղկապել: Իմ գործքս գծախտու-
թեամբ ետ կը մնար, եւ կ'իմանայի որ ալ պատշաճ ժա-
մանակին պիտի չկարենամ հասցընել: Մեր մարդն ուրիշ
դլանիկ մ'ալ առաւ:

Նոյն միջոցին միօրինակ դէպ ի սեղանս ու թղթերս
կողմնակի կը նայէի, որմէ կ'երեւայ թէ նեղսրտութիւնս
իմացաւ, վասն զի քանի մը վայրկեան ետքը, Բարեկամ,
ըսաւ, ձեր գործքին արդեւք չըլլամ. դուք գործքերնիդ
նայեցէք, ես ալ երթամ մէյ մը գրատուննիդ աչքէ
անցընեմ:

Հնորհակալ եղայ եւ սկսայ ջանք ընել գրութիւնս
յառաջ տանելու. բայց պարապ տեղ: Գրքերս քննած
ատեն, ամէն մէկ ըսկէ գրքի մը կամ մատենագրի մը
վրայ հարցումներ կ'ընէր. երբեմն երբեմն քովս կու գար,
գրքի մը մէջէն գեղեցիկ կտոր մը կը ցուցնէր, եւ հե-
տաքրքրութեամբ ուսերուս վրայէն գրածիս կը նայէր.
վերջապէս մէկ խօսքով՝ զիս արտաքոյ կարգի անհան-
գիստ ըրաւ ու ձանձրացուց:

Մէյ մ'ալ լսեցի որ մօտաւոր ժամացոյց մը չորսին
քառորդ մնացած կը զարնէր:

Անմիջապէս այցելութիւնը միտքը բերելու փու-
թացի: Վերջապէս ճամբայ ելաւ: Բայց դռնէս ելած
ժամանակը՝ թիկնոցիս ծայրէն բռնած՝ թող չտուաւ,
մինչեւ որ ժամը ճիշդ չորս չգարկաւ: Հուտ մը խուցս ա-
ճապարեցի, կատղած, եւ ձանձրացուցիչ այցելուներու
դէմ՝ բարկութեան խօսքեր արձակելով: Բայց այնչափ
ուշացած էի, որ կորսուած ժամանակը տեղը բերելն ան-
կարելի եղաւ:

Ո՛րչափ մարդիկներ կը գտնուին, որոնք մէկու մը
այցելութեան գացած ատեննին՝ չեն նայիր թէ արդեօք
ժամանակը յարմար է, արդեօք տանտիրոջ արդեւք կ'ըլ-
լան եւ կամ զինքը կը ձանձրացընեն. որոնք չեն կրնար

իմանալ թե երբ պէտք են թողուլ երթալ, եւ ուրիշին տան մէջ այնպէս կը նստին՝ իբրեւ թե իրենց տունն ըլլաւ: Միայն իրենց զուարճութեան կը նային, բաւական որ եղած տեղերին իրենց յարմար գայ, ուրիշ բան աւանդին հոգ չեն ընեն: Թե արդեօք ուրիշը կերակրէն կ'արգելուն, հոգերնին չէ. եկած տաննին՝ տանտէրը գուրս ելլելու վրայ գտան, ան ալ բանի տեղ չեն դնել. թող չեն տար երթար, մինչեւ որ բազմոցի մը վրայ ըստ պատշաճի չհանգչին, արահին մէջի գրքերն ու նկարները աչքէ չանցնեն, բոլոր ժողոված տեղեկութիւններն ու զուարճալի պատմութիւններն չպատմեն, վերջապէս իրենց այցելութեան համար յառաջունէ որոշած ժամանակին մատեմատիկական ճշդութեամբ անցած չըլլայ: Այսպիսիներն ըստ մեծի մասին դատարի ու անգործ մարդիկ կ'ըլլան, որոնք չեն կրնար հասկընալ որ մարդ երբեմն կրնայ հարկաւոր գործք ունենալ ու օրերը պարապ խօսակցութիւններէ եւ ողջունատրութիւններէ աւելի օգտակար բանի մը գործածել:

Բ Ն Ո Վ Ի Տ Ե Լ Ը Ն

Արեւոյս թնայան երեւոյթներուն շնորհով:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր:

110. Ի՞նչ է ջրածինը — Այսինքն կազմէ մը: Վառելու գործածութեամբ կազմէ ջրածին կը բաժանուի, որն որ ջերմութեան միջնորդութեամբ ածուխէն հանուած է: Բայց աս վառութեամբ կազմէ ջրածին չէ, հապա ածխածին, այսինքն՝ ածխածին ու ջրածին:

111. Ջրածին կազմէ ի՞նչ յատկութիւններ ունի: — Ա. Մեզի ծանօթ եղող նիւթերուն մէջ ամենէն թեթեւն է. Բ. Այրող նիւթի մը մասիկնալուն պէս՝ շուտ մը կը բռնկի. Գ. Մէջը վառած ճրագ որ խորթուի, անմիջապէս կը մարէ:

Ջրածին կազմէ հետեւեալ եղանակաւ կը հանուի: Գաւաթի մը մէջ զինկի կտորուանք կամ երկաթի խաւտոցած կը դրուի ու վրան ջրախառն ծծմբոյ թթու (երկու չափ ջուր մէկ չափ ծծմբոյ թթու) լցնելով, գաւաթը քանի մը վայրկեան կը գոցուի. անմիջապէս ջրածին կազմէ կ'ըլլէ:

Եթէ աս կազմէ մէջ՝ վառուած նիւթ մը խորթուի ըլլանք, շառաւիղն մը կ'ըլլէ: — Թե որ նոյն կազմէ շիշի մը մէջ հանելու ըլլանք, որուն անկէ խցանին մէջ բարակ խողովակ մը հաստատուած ըլլայ, աս խողովակին ծայրը ճրագ մը մտնեցունցածնուս պէս՝ կը բռնկի ու պզտիկ բոց մը կը ձեւանայ: — Գմանապէս եթէ շիշին բերանը օդադուռ մը բռնենք՝ այնպէս որ կազմէ կարող ըլլայ մէջը լցնել, նոյն օդապարիկը կամաց կամաց կը սկսի վեր բարձրանալ:

112. Ի՞նչ է թթուածինը: — Ջրածինէն շատ աւելի ծանր կազմէ, որն որ բոցին՝ սաստիկ պայծառութիւն կու տայ ու կենդանական կենաց պահպանութեան ամենահարկաւոր է:

Թթուածին կազմէ ջրածին հանելէն աւելի գուրս է: Ամենէն քիչ ծախքով հետեւեալ եղանակաւ կը հանուի: Գնդաւոր սրուակի մը մէջ քիչ մը խառնուելու կամ թխաքար կը դրուի, եւ սրուակին լըբանը անկէ խցանի մը միջնորդութեամբ ծուռ խողովակ մը կը հաստատուի: Սրուակը կը տաքցուի, մինչեւ որ կաս կարմիր ըլլայ. իսկ բերնէն ելած ծուռ խողովակին ծայրը՝ ջրով լցուն ամանի (ընդունարանի) մը մէջ կը խորթուի: Քանի մը վայրկեան անցնելէն ետեւ, խողովակէն պղպտակներ ելլելով՝ ջրին մէջն կը սկսին լըծնալ:

Վազէն պղպտակներ ելլելով՝ ջրին մէջն կը սկսին վեր բարձրանալ, եւ աս պղպտակները թթուածին կազմէ:

Նոյն պղպտակները հետեւեալ եղանակաւ կրնանք ժողովել: Ջրոյն մէջն անցնող պղպտակներուն վրայ ջրով լցուն հասարակ շիշ մը դիւնի վայր կը բռնուի, այնպէս որ շիշին բերանը ջրին մէջ գտնուի: Երբ որ պղպտակները շիշին մէջ կը բարձրանան, ջուրը դուրս կը վազէ. եւ երբ որ ջուրը բոլորովին կը պարպուի, դատարի երեւոյթ շիշը՝ կազմէ լցունած կ'ըլլայ: Շիշն այնպէս ջրոյն մէջ դիւնի վայր կեցած ժամանակը՝ խցանով մը օդախիտ կը գոցուի, եւ դուրս հանուելուն պէս՝ ճարպով կամ միւս միջ աղէկ մը կը ծեփուի, որով կազմէ կրնայ պահուիլ: Հետեւեալ կերպով թթուածին կազմէ ամենէն շուտ կրնայ հանուիլ: Սանդիկ մէջ չափ մը պղնձի ռքսիտը նոյն չափ քլորի թթու կալիի հետ ծեծելով՝ կը խառնուի: Աս խառնուրդը հոգէ շիշի մը մէջ դնելով՝ գոցելու է անկէ խցանով մը, որուն մէջէն ծուռ խողովակ մը անցած ըլլայ: Շիշին յատակը ճրագ կամ կանթեղի ռոցով կը տաքցուի, որով մէջի խառնուրդէն թթուածին կազմէ կ'ըլլէ: — Խողովակը ջրով լցուն ամանի մը մէջն անցնելու է. որով կազմէ վերոյիշեալ կերպով կը ժողովի:

Քլորի թթու կալիի հասարակօրէն դեղալաճառնէ ըստ քով կը գտնուի. իսկ պղնձի ռքսիտ կը շիշուի պղնձի թիթեղ մը հրաշէկ բնիկէն ու պաղեցնելէն ետեւ՝ մուրճով մը ծեծելով, որմէ ցատքող կտորները պղնձի ռքսիտ են:

Եթէ կրակ կտրած ածուխի կտոր մը երկաթի թիթի մը վրայ հաստատելով՝ թթուածին կազմէ լցուն շիշի մը մէջ խորթուի ըլլանք, սաստիկ պայծառ լոյս մը կու տայ, եւ նոյն իսկ երկաթի թիթի խառնուրդը կազմէ ցատքները կ'ըլլայ: Կայրի կը տոչորի: — Եթէ մարած ճրագ մ'առնուինք, որուն պատրոզը դեռ բոլորովին շիշած չըլլայ, եւ թիթի մը թթուածին կազմէ լցուն շիշի մը մէջ խորթուի ըլլանք, անմիջապէս գարձեալ կը բռնկի եւ արտաքայ կարգի գեղեցիկ լուսով կը սկսի վառուի: — Գմանապէս եթէ վառած ծծմբ մը թթուածին կազմէ մէջ խորթուի ըլլանք, գեղեցիկ ու կապոյտ բոց մը կու տայ. իսկ փոփոքր գրեթէ աչք չդիմանալու չափ պայծառ բոցով կը վառուի:

113. Ի՞նչ է բորակածինը: — Անտեսանելի կազմէ՝ որն որ մթնոլորտական օդին մեծ մասը կը կազմէ, եւ կենդանական նիւթերու մէջ առատութեամբ կը գտնուի: Իր սեպհական յատկութիւններն ասոնք են. Ա. Այրելի չէ. Բ. Այրման չինպատեր. Գ. Շնչառութեան յարմար չէ:

Բորակածին կազմէ մթնոլորտական օդին հինգ մասին չորսը կը կազմուցանէ (108): Աս կազմէ ձեռք բերելու աւանդին դիւրին կերպը հետեւեալն է: Ջրով լցուն աւանի մը վրայ կտոր մը տունկ դնելու է, եւ վրան՝ ձեռնապակիէ պնակի մը մէջ՝ կտոր մը վառուած փոփոքր: Բոլորին վրայ ապակեայ զանգակաձեւ ընդունարանով մը գոցելու է, բայց այնպէս որ եղանակը կատարեալ ջրոյ մէջ գտնուին: Այրող փոփոքրն ընդունարանին տակը փակուած օդին թթուածինը քանի մը վայրկեանի մէջ իրեն քաշելով՝ կը սպառէ. որով եւ ընդունարանին մէջ բորակածին կազմէ առանձին կը մնայ:

Աս գործողութեան ժամանակ կազմուող եւ ջրին մէջ ընկղմող ձերմակ ծուռը՝ փոփոքրի թթու է, այս ինքն՝ օդին թթուածինին հետ կապուած փոփոքր:

114. Օդին մէջ այսչափ շատ բորակածին գտնուիլն ի՞նչ օգուտ ունի: — Աս օգուտն ունի՝ որ թթուածինը կ'անօքսիդացնէ, կը տկարացնէ: Վասն զի եթէ թթուածին կազմէ կերպով անօքսիդացնու չըլլար, կրակն արտաքայ կարգի շուտ կը վառէր, կենդանիներն ալ շատ շուտով կը սպառէր:

115. Հասարակ կրակ մը յառաջ բերելու համար ի՞նչ նիւթեր պէտք են: — Հետեւեալ երեքը. Ջրածին կազմէ, Ածխածին ու թթուածին: Աւազին երկուքն այրելի նիւթին մէջ կը գտնուին. իսկ վերջինը՝ նիւթին չորս կողմն եղող օդին մէջ:

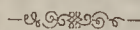
116. Այրելի նիւթի մը վառին ուսկից կը պատճառուի: — Անկից՝ որ այրելի նիւթոյն ջրածին կազը (արտաքին միջնորդով մը, զոր օրինակ՝ լուցափայտով մը գրգռուելով ու ազատ ըլլալով) օդին թթուածնին հետ կը միանայ, որով դեղին բոց մը կը ծնանի: Աս բոցն այրելի նիւթոյն ածխածին կազը կը ջերմացնէ, որն որ թթուածին կազի մեծագոյն զանգուածի մը հետ կը միանայ եւ ածխոյ թթու կազ կը կազմէ:

Այրելի նիւթոյն կազը՝ ածխաջրածին է (110): Զուտ ջրածին կազին բոցը՝ տեղայն կապոյտ է, իսկ ածխաջրածին կազինը՝ դեղին:

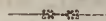
117. Ի՞նչ է ածխաթթու կազը: — Ածխածին ու թթուածին կազերուն միաւորութիւնը:

118. Կրակն ի՞նչ բանի համար ջերմութիւն կը պատճառուի: — Վասն զի քիմիական գործողութեամբ օդին եւ այրելի նիւթոյն կապեալ ջերմութիւնն ազատ կ'ընէ:

119. Այրումն օդին եւ այրելի նիւթոյն մէջ ի՞նչ տեսակ քիմիական փոփոխութիւններ կը պատճառուի: — Ա. Օդին թթուածնին մէկ մասը այրելի նիւթոյն ջրածնին հետ միացընելով՝ կը խտացնէ եւ ասով ջուր կը կազմէ. — Բ. Օդին թթուածնին մէկ մասն ալ այրելի նիւթոյն ածխածին կազին հետ միացընելով՝ ածխաթթու կազ կը կազմէ:

ԵՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

ՈՒՍՈՒՄՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՆԴԻՆԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐ

340 ԵՐԵՍ

ԱՌԱՋ ՆՈՐԴ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՆԴԻՆԻ ԺՆՈՂԱՅ ՀԱՄԱՐ

108 ԵՐԵՍ

Ի Զ. ՊՕՂՈՍ Վ. ՅՈՎԱՆՆԵԱՆՑ

ՍԽԻՐԻ. ՈՒՍԴԻՆ

1862

Եթէ ամէն ուսում կամ գիտութիւն այնչափ օգտակար ու հարկաւոր կը սեպուի, որչափ մեծ ու ծանրակշիռ է իր նիւթը կամ նպատակը, իրաւամբ կրնանք ամէն ուսումնեւ օգտակար ու հարկաւոր համարել Դաստիարակութեան ուսումը, որուն նպատակն է՝ տղոց կրթութեան ծանր պաշտօնին ղեակը անձինքը հրահանգել եւ նոյն պաշտօնը յաջողութեամբ գլուխ հանելու կերպը սորվեցնել: Այնչափ հարկաւոր է աս ուսումը, որչափ հարկաւոր է որ տերութեան մը հպատակները՝ հաւատարիմ ու օրինապահ ըլլան, ազգի մը զաւկները՝ բարեկիրթ ու հասարակաց օգտին անձնանուէր, ընտանիքի մը անդամները՝ պղտիկութեան ժամանակ ծնողական ու հոգեւոր, եւ մեծնալէն ետքը՝ գորովալից ամուսին ու որդեւոր եւ խնամատ ծնողք ըլլան, որովհետեւ

այս ամենայն՝ աղէկ դաստիարակութեամբ միայն կրնայ կատարուիլ:

Աս այսպէս ըլլալով, երկայն խօսքերու կարօտութիւն չունինք՝ հոս հրատարակուած երկու գրքերը մեր ընթերցողներուն մտադրութեան յանձնելու. ինչու որ անոնց միայն անունը՝ կը հրաւիրէ զամէնքը եւ մանաւանդ զանոնք՝ որոնց վեճակին կը վերաբերին, այսինքն՝ Դաստիարակներն ու Ծնողքը եւ ընդհանրապէս տղոց կրթութեան հետ կապակցութիւն ունեցող գործքի մէջ զանուորները, որ աս գրքերն իրենց առաջնորդ ու խորհրդատու ընտրեն՝ նոյն դաստիարակութեան դժուարին ու ծանրակշիռ գործքն ըստ պատշաճի եւ օգտու կատարելու համար:

Նոյն գրքերուն առաջինը, առաւելապէս ուսումնական ոճով եւ ընդարձակ կերպով՝ առանձինն դաստիարակաց համար գրուած դասագիրք մըն է, որն որ անոնց առաջնորդ, ուղեցոյց ու կրթիչ պիտի ըլլայ: Եւ ինչպէս մեծարգոյ Մատենագիրը կը զրուցէ, «Դաստիարակ ըլլալ ուզողը՝ չէ թէ միայն դաստիարակութեան պաշտօնին մէջ մտնելէն յառաջ բաւական ատեն աս առաջնորդին խորհուրդներն ընդունելու է, հապա նաեւ նոյն իսկ դաստիարակութեան ժամանակը զանիկայ յաճախ խորհրդի կանչելու... եւ անոր տուած կանոններէն նոր լուսաւորութիւն ընդունելու է»: Ուստի մենք ալ նոյն մեծարգոյ Մատենագիրն հետ «Այլ յուսանք որ դաստիարակ ըլլալ բաղձնացող անձինք, իրենց ստացած ուսումնական տեղեկութիւններէն զատ՝ դաստիարակութեան ուսման գիտութեան մէջ ալ կատարեալ հմտութիւն ու անով յաջողակութիւն ունենալը, գրեթէ ուրիշ գիտութիւններէն աւելի կարեւոր դասելով, առաջնկայ աշխատութիւննիս հաճութեամբ կ'ընդունին, օգտու կը գործածեն, եւ անով իրենց ծանր ու մեծ պաշտօնին մէջ գիւրութիւն ու օգնութիւն կը գտնեն»:

Իսկ երկրորդ գիրքը, որն որ մանաւորապէս գիւրիմաց ու պարզ ոճով առանձինն ծնողաց համար շինուած է, իրենց կը սորվեցնէ թէ զաւկներն երջանիկ ընելու եւ անոնց վրայ ուրախանալու համար, անոնց խիստ պղտիկ հասակէն սկսեալ՝ մինչեւ վերջը, հետեւին ինչ կերպով պիտի վարուին, իւրաքանչիւր հասակին պակասութիւններն ինչպէս պիտի ջանան շտկել եւ անոնց պատշաճ եղած կատարելութիւններն ինչ միջոցներով պիտի ջանան անոնց վրայ հաստատել, անոնց դաստիարակ ընտրելու ատեն ինչ զգուշութիւններ պիտի ընեն եւ նոյն դաստիարակին հետ ինչ յարաբերութեան մէջ պիտի գտնուին: Ուստի ինչպէս որ Դաստիարակութեան ուսումնաւորը՝ Դաստիարակաց համար անհրաժեշտ հարկաւոր գիրք մըն է, այսպէս ալ Դաստիարակութեան ուսումնաւորը՝ Ծնողաց համար շատ հարկաւոր գիրք է: Այսպէսով կը յուսանք որ այնչափ մեծ ընդունելութիւն կը գտնէ աս գիրքը ծնողաց կողմանէ, որչափ պէտք է որ մեծ ըլլայ՝ զաւկներն ըստ պատշաճի կրթելու համար՝ Նախախնամութենէն իրենց վրայ գրուած պարտքն աղէկ կատարելու փոյթներն:

ԲՈՐՈՅՈՒՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Կարողութիւն չիմ գալէն ետքը երկու-
աւոր անցած էր, մէյ մ'ալ հրամանն ընդ-
ունեցաւ որ իր գունդը դառնայ: Արդէն
քիչ մը ժամանակէ վեր ինք ցաւով աս
հրամանին կը սպասէր:

Ստուգիւ, ըսաւ, նոյն օրը Օրդանս իր
մօրը, թէպէտ զԿարողութիւն շատ կը սիրեմ,
բայց ամենեւին չեմ ցաւիւր արքունիք կան-
չուելուն վրայ: Երբեք զինքն աս անգա-
մուսն պէս տխուր չէի տեսած. հետո
պարտեալ երթալ չուզէր, եւ իր ներկայ-
ութիւնն ամէն ընկերութեանց մէջ տխու-
թիւն կը պատճառէ:

Ես ալ ասոր միտ դրի, պատասխանեց
տիկինը: Անանկ ալ վերեւայ որ ընկերնե-
րուն քովը դառնալու դժուարութիւն կը
կրէ: Աս նկատմամբ իր վարմունքը բոլ-
րովին հակառակ է իրեն հասակակից երի-
տասարդներուն ընթացքին: Քանիներ կան,
որոնց խիտ երկայն կու գար այսպիսի
տխուր քաղաքի մը մէջ իր անցուցած ժա-
մանակը:

— Գուցէ մեզի ունեցած սիրոյն ա-
ռաւելութիւնն է, զինքը հոս մնալու յո-
ժարեցընողը:

— Ի՞նչ զմեզ կը սիրէ, անոր վրայ չեմ
տարակուսիր. բայց զինքն անհանգիստ ը-
նողն աս չէ:

— Տէր Ատուած, սիրելի մայր: Հիւ-
անդ չըլլայ:

— Չեմ կարծեր:

— Ի վերայ այս ամենայնի դուք ալ
գիտէք որ կուրծքն այնչափ դժուար չէ:
Սխալբոլորն օդն իրեն շատ գէշ ըրած է:
Խեղճ Կարողութիւն: — Աս ըսելով Օրդանս
սկսաւ լալ:

Այնպէս մի արտմիր, դուստր, ըսաւ
տիկինը. ապահով եմ՝ որ եղբորդ տխու-
թիւնը ֆիզիքական պատճառէ յառաջ ե-
կած բան չէ:

— Ուրեմն ի՞նչ է պատճառը:

— Ես ալ չեմ գիտեր. եւ որչափ ալ
գրուիս յոգնեցընեմ, ճշմարտանման բան
մը չեմ կրնար գտնել:

— Չըլլայ թէ իր ջերմեւանդութիւնն
ըլլայ, որն որ ինծի քիչ մը չափազանց կ'ե-
րեւայ: Այնչափ բարեպաշտ է՝ որ անհնա-
պահ զօրաց պաշտօնական մը չիկրնար յու-
սացուիլ:

— Եթէ ըսածդ ստոյգ ըլլար, այնպէս
մտախորհ ու տխուր ըլլալը հոս գալէն ետ-
քը չէր սկսեր: Չեմ կարծեր որ յառա-
ջունէն աւելի բարեպաշտ ըլլայ, եւ եղ-
բորդէն ընդունաճնեցուն պէս խրատներ
ընդունի արքունեաց մէջ: Վերջապէս հի-
մայ իմանալ չըրջածնիս՝ որ մը անդուշտ կը
յայտնուի: Հիմակուհի մայ զիս մխիթա-
րողն ան է՝ որ Փարիզ կը դառնայ, ուր
զբօսանաց եւ զուարճութեանց մէջ հոս-
տեղս շուտով կը մոռնայ:

Մոնրոպէր տիկինը՝ որչափ որ ալ ինք
զինքը սրամիտ կարծէր, ի վերայ այս ար-
մենայնի չէր չընար որդւոյն տխրութեան
պատճառն իմանալ: Նոյն իսկ Հեղինէն ալ
շատ անգամ անոր տխրութեան ու լուռ-
ութեան պատճառը փնտռած էր, միտքը բե-
րելով թէ յառաջագոյն ինչպէս զուարթ-
ու ընկերական էր: Բայց տարակոյսը եր-
կայն չտեսէ:

Կարողութիւն ճամբայ ելլելուն օրը բոլոր
ընտանիքը մէկտեղ զինքը յուզարկելու եր-
թալով, Հեղինէն այցելութեան գնաց Պր.
Ռիշարտոյին, զորն որ ուրիշ օրէ վեր չէր
տեսած: Օրիորդն զվաճառականը սովորա-
կանէն աւելի մտախորհ տեսնելով, հար-
ցուց թէ արդեօք արտմական բան մը պա-
տահած է:

Չէ, պատասխանեց վաճառականը. մոտ-
խորհ երեւնալուս պատճառն ան է՝ որ
ծանրակշիռ բան մը ունիմ ձեզի հաղոր-
դելու:

Ինծի՞, գոչեց Հեղինէն արտաքոյ կարգի
ղարմացմամբ:

— Այո, եւ այնպիսի անձի մը կողմա-
նէ, որուն ձերնկաւորմամբ ունեցած զգա-
մունքը՝ կարելի է բոլորովին անծանօթ
է ձեզի:

— Կ'աղաչեմ, Պարոն, յայտնի կերպով
խօսեցէք: Յուսամ որ ըսելիքնիդ՝ արտմա-
կան բան չէ:

— Անոր հակառակ՝ մանաւանդ թէ ու-
րախալի բան է. բաւական որ իր կողմանէ
ընելու առաջարկութիւնս ձեզի անհաճոյ
չըլլայ: Արդէն ինծի ըսած էք թէ Մոն-
րոպէր սեպուհին պզտիկ որդւոյն տխրու-
թիւնը ձեզի մեծ ցաւ կը պատճառէ: Բայց
չէիք կարծեր որ նոյն տխրութեան պատ-
ճառը դուք ըլլաք:

Աս խօսքին վրայ սաստիկ կարմրութիւն
մը ծածկեց Հեղինէն այտերը: Իսկ Պր.
Ռիշարտոյ խօսքն այսպէս շարունակեց:

Տեսնելով որ ստիպուած էք իր մօրն ու-
քորդ վէս բնաւորութեան համբերել,
մտածելով որ ձեր աղքատութեան համար
զմեզ արհամարհող ան երկու տիկնանց
հետ ծննդեամբ հաւասար էք, Պր. Կարո-
լոս ձեր վրայ ի գուր շարժեր է, եւ միտ-
քը դրեւ է որ զմեզ ան նուաստացուցիչ
վիճակի արտուէ: Աս նպատակաւ հետո
տեսնուեցաւ, եւ երկայն ժամանակ մեկ-
տեղ խորհեցանք իր դիտաւորութեան վրայ:

— Իսկ իր դիտաւորութիւնն ի՞նչ է:

— Պր. Կարոլոս իր տան կրտսերագոյն
որդին ըլլալով, մեծ հարստութիւն մը չէր
կրնար յուսալ հօրմէն: Բայց իր հօրաքոյրը
մեռնելու ժամանակ, Բրոյսնի մէջ կտա-
կաւ իրեն դղեակ մը թողուցած է, որով
կրնայ իր մեծ եղբորը հետ մրցել: Նոյն
դղեակը Սէն-Ռոմէնի դղեակն է, որմէ
անած է անունն ալ:

Այս ամենայն արդէն գիտեմ, Պարոն,
պատասխանեց Հեղինէն՝ քիչ մը անհամբե-
րութեամբ:

— Ի՛նչ, մնացածը չէք կուսհեր...
Բայց չէ. համառութիւննիդ թող չի-
տար: Անոր համար պէտք է որ ամենայն
ինչ յայտնի ըսեմ: Պր. Կարոլոսին միտքն
ան է՝ որ իր ձեռքն ու հարստութիւնը
ձեզի ընծայէ:

Աս խօսքին՝ Հեղինէն այլայլութենէն

գոյնը բոլորովին նետեց. քիչ մը ատեն ա-
չուրները Պր. Ռիշարտոյին վրայ սեւեւած-
լուռ կեցաւ. չկրնարով բան մը խօսիլ:
Վերջապէս ըսաւ. Եթէ Պր. Կարոլոսին
աղիւսական բնաւորութիւնը չճանչնայի,
պէտք էի կարծել որ կատակ ընելէն ուրիշ
միտք չունի: Բայց չիկրնար ուրիշն դժբախ-
տութիւնը ծաղրել: Անոր համար ես ալ
պէտք է որ ծանրութեամբ պատասխան
տամ՝ այնպիսի առաջարկութեան՝ զորն որ
տարակոյս չունիմ թէ ինք ծանրութեամբ
եւ ոչ թէ կատակի համար կ'ընէ: Ուս-
տի նախ կ'ըսեմ որ եթէ ընտրութիւն
ընել պէտք ըլլար Պր. Կարոլոսին եւ ան
ամէն երիտասարդաց մէջ՝ որոնք...:
Բայց, ո՛հ, կը մոռնամ որ ես խեղճ որբ
աղջիկ մըն եմ, եւ ինծի չիվայլել աս կեր-
պով խօսիլ: Պր. Կարոլոս արդէն գիտէ
որ ամենեւին հարստութիւն չունիմ, եւ
ոչ ալ անուն:

— Ասիկայ իրեն ծանօթ է. անոր հա-
մար ալ զմեզ աւելի կը սիրէ ու կը մե-
ծարէ: Արդէն կը զուլակի որ իր առաջ-
արկութեան՝ աս առարկութիւնը պիտ'որ
ընէք. ուստի եւ կ'աղաչեմ որ ասանկ աւե-
լորդէմտածութիւններով խափան չըլլաք
իր երջանկութեան, եթէ կը կարծէք որ
ինք ալ ձեր երջանկութեան կրնայ գործա-
կից ըլլալ: Միշտէս հիմայ ձեր վրայ ունե-
ցած գուրջն ու գորովը դադարուկ պահեր
է, ձեր վիճակը մեծարելով: Եւ գիտա-
լով որ զիս իբրեւ բարեկամ կը նկա-
տէք, ինծի յանձնեց որ բաղձանքը ձեզի
յայտնեմ:

Պարոն, կրկնեց Հեղինէն, չէ թէ միայն
չեմ կրնար, հապա եւ ոչ ալ պէտք եմ
լսել այսպիսի առաջարկութիւն մը: Պր.
Կարոլոս ինծի շատ մեծ պատիւ կ'ընէ: Ես
իր յարգն աղէկ կը ճանչնամ. գիտեմ որ
այն ամենայն առաքելութիւններն ունի,
զորոնք մարդ կրնայ բաղձալ որ...:

Հեղինէն ստիպուեցաւ խօսքը կտրել, այ-
լայլութենէն չկրնարով ըսածը լմնցընել:
Յայտնի կը տեսնուէր թէ եղած առաջար-
կութիւնը ընդունելուն պատճառը ընդունի
վրայ համարում ու սէր չունենալը չէ:

Մտքերնիդ կ'իմանամ, շարունակեց Պր.
Ռիշարտոյ. չեմ տարակուսիր որ եթէ
Մոնրոպէր սեպուհին աստիճանին ու հա-
րստութեան համամաստ վիճակի մէջ գրո-
նուէիք, իր անձնական հանգամանաց պատ-
ճառաւ առաջարկութիւնը չէիք մերժեր:
Շատ անգամ իր վրայ այնպիսի համարմամբ
խօսած էք, որ...:

Կ'աղաչեմ, Պարոն, ըսաւ Հեղինէն աւելի
եւս կարմրելով, աս պարապ խօսքերը թո-
ղունք: Գիտեմ որ Պր. Կարոլոս ձեզի
յայտնած մեծանշանական մտածմունքներն
ունի. բայց չիտեսներ արդեօք որ իր ըն-
տանիքն անոնց է հիշատակիր:

— Ինքն ալ կը ճանչնայ որ իր դի-
տաւորութիւնն ընդգիմութիւն պիտի կրէ:
Աղէկ գիտէ որ իր ընտանիքը դեմ պիտի
դնէ: Անոր համար ալ միտքը դրած չէ որ
հիմայ գրուի հանէ: Ետքէն երբ որ անկախ
վիճակի մէջ կը գտնուի, խնդիրը նորէն
առջեւնիդ կը դնէ: Հիմայ ձեզմէ ուրիշ
բան չիկրնար, բայց եթէ աս՝ որ երբեմն
իր վրայ մտածելու խօսք տաք: